

Hlubinková, Zuzana

Tvoření předložek ve východomoravských dialektech

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1995, vol. 44, iss. A43, pp. [93]-96

ISBN 80-210-1192-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101024>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZUZANA HLUBINKOVÁ

TVOŘENÍ PŘEDLOŽEK VE VÝCHODOMORAVSKÝCH DIALEKTECH

V našem příspěvku se zabýváme problematikou tvoření předložek ve východomoravských nářečích. Nářeční skupina východomoravská zabírá široký pás ve východní části České republiky. Zaujímá většinu tzv. Moravského Valašska a Slovácka. K němu se přimykají západní okrajové úseky, a to Hranicko, Kelečsko a pruh táhnoucí se od Kroměříže směrem k jihozápadu (tzv. dolská nářečí; viz Bělíč 1972, s. 11). Do našeho výzkumu jsme nezařadili oblast tzv. kopaničářských dialektů (úzký pruh severovýchodně a východně od Strážnice).

Pro tento účel využíváme nářečního materiálu získaného přímým výzkumem v letech 1985–1987 ve třinácti obcích: Prostřední Bečva, Juřinka, Lhota u Kelče, Halenkov, Trnava, Študlov, Lhota (Malenovice), Bohuslavice nad Vlárí, Popovice, Vřesovice, Vnorovy, Kobylí, Mikulčice.

Předložky jsou charakterizovány jako slova vyjadřující podobné okolnosti a vztahy jako příslovce (místo, čas...), avšak nikoli samostatně, ale ve spojení s pádovou formou substantiva (nebo výrazu téže platnosti). Ke specifickým typům předložek ve východomoravských nářečích patří především předložky složené. L. Kroupová (1985, s. 30–32, 54) tyto deprepozicionální předložky řadí mezi předložky nepůvodní s dosud nezřetelnou motivací. Dosáhly konečného stupně prepozicionalizace. Nevznikly přehodnocením jiného slovního druhu jako ostatní nepůvodní předložky; v podstatě jde o předložky složené. Z nich jsme zaznamenali tyto: *ponad*, *popod*, *zpod*, *zpopod* a *zpoza*.

Funkcí těchto předložek je vyjadřovat ve vazbách se substantivy různá adverbialní určení, především místní. Předložky *ponad* a *popod* se pojí se dvěma pády, jimiž se liší směr (na otázku *kam* s akuzativem) od místa (na otázku *kde* s instrumentálem). Na otázku *odkud* dávají odpověď genitivní předložky *zpod*, *zpopod* a *zpoza*.

Předložky *ponad*, *popod* a *zpod* vznikly složením dvou původních předložek, *zpopod* a *zpoza* se skládají ze tří původních předložek. Do kompozit vstupují

v našem případě ty předložky, které označují vztahy lokální orientace. Prvními členy kompozit se stávají předložky *z* a *po*.

Předložky (kromě *k*) mají těsný vztah k předponám. V uvedených kompozitech se přední, popř. střední předložkové komponenty v předpony přehodnocují. U výrazů *zpod*, *zpopod* a *zpoza* určuje první člen *z-* pádovou vazbu a se členy zadními, tj. *-pod* a *-za*, se podílí na konstituování významu: *z-* naznačuje východisko děje. U předložek *zpopod* a *zpoza* je tento komponent ještě dále modifikován středním členem *-po-*, který udává prostorový průběh děje po povrchu nebo podél něčeho. U složenin *ponad* a *popod* jsou jejich zadní komponenty, které tu určují pádovou vazbu i význam, obdobně modifikovány členy předními.

Významy doložených předložek jsou následující: *ponad (strom/stromem)* – „směřování děje po povrchu / umístění nad něčím/někým“; *popod (okno/oknem)* – „směřování děje po povrchu / umístění pod něčím/někým“. Tyto předložky nejsou synonymní s předložkami *nad* a *pod*, neboť ty vyjadřují „směřování výše/níže, než je něco/někdo“ (na otázku *kam* s akuzativem), nebo „umístění výše/níže, než je něco/někdo“ (na otázku *kde* s instrumentálem).

Další složené předložky mají tyto významy: *zpod (kotla)* – „směřování z prostoru pod něčím“, *zpopod (stola)* – „směřování po povrchu z prostoru pod něčím“ a *zpoza (komína)* – „směřování děje z místa za něčím po povrchu, podél něčeho“. Synonymie posledního dokladu s předložkou *za* není možná, protože ta má jiné významy a pojí se s jinými pády.

A. Vašek (1967, s. 37, 58, 62–63) zachytil navíc předložky *spomezi*, *sponad* a *zeza*. Poslední výraz zaznamenal i J. Skulina (1964, s. 175) a J. Chloupek (1952, s. 173); ten zapsal též předložku *poza* (1952, s. 172).

Složené předložky jsme zaznamenali především na Valašsku, tj. v severní části východomoravského nářečního úseku. A. Vašek (1967, s. 62–63) uvádí, že skládání předložek je hojně a rozšířené především na severovýchodním Valašsku; na jihu a západě je tento jev daleko řidší a místy spíš ojedinělý. Mimo tuto oblast je též na východomoravském jihu, avšak jeho výskyt je zde mnohem omezenější než na Valašsku. Dále A. Vašek uvádí, že složené předložky až na zcela ojedinělé případy nejsou doloženy z dialektů slezských, těšínských, středomoravských, českých, ba ani z východomoravského Kelečska, Břeclavska a dolního Pomoraví. Autor rovněž upozorňuje, že F. Bartoš (1886, s. 189) označuje uvedený jev jako „valašský, lašský a uherský“. Přestože značně ustoupil z užívání, vykazuje velkou odolnost a životnost na severovýchodním Valašsku. Proto o něm A. Vašek mluví jako o jevu „svým těžištěm nepochybně valašským“.

Pouze výraz *zpod*, vyskytující se i ve spisovném jazyce, jsme zachytili na celém zkoumaném území. Složené předložky jsou ve spisovném jazyce jevem velmi řídkým (Mluvnice spisovné češtiny I, s. 514). Vyskytuje se tu pouze *zpod* (s řídkou variantou *zpede*) a *zpoza* (Slovník spisovného jazyka českého IV, s. 828, 832).

Nářeční výzkum přinesl i několik dalších nepůvodních předložek, jejichž základem je jiný neohebný slovní druh nebo tvar slova ohebného. Vznikly tedy

transpozici jiných slovních druhů v předložky. Výrazy *kolem, kole, okolo, proti, protivá, vedla/vedle, vedlivá/vedlevá, podla/podle, podlivá/podlevá, skrz a skrzevá* jsou motivovány adverbium. Tyto deadverbiální útvary mohou plnit syntaktickou funkci příslovce nebo předložky. Adverbium je motivován i doklad *gvúlivá* (o jeho funkci viz dále).

Tyto předložky se pojí s jedním pádem, a to genitivem: *kolem, podle, okolo, vedla/vedle, vedlivá/vedlevá, podla/podle, podlivá/podlevá (domu)* odpovídají na otázky *kde a kudy*. Předložka *proti/protivá (maštali)* s dativem dává odpověď na otázky *kde a kam*. Předložka *skrz/skrzevá (les)* odpovídá na otázku *kudy*. Význam těchto předložek je místní, ale některé z nich mohou sekundárně vyjadřovat i vztahy časové. Na otázku *kdy* mohou odpovídat předložkové pády s předložkami *kolem, kole a okolo (Vánoce)*, na otázku *jak dlouho* odpovídají předložky *kolem a okolo (dňa)*. Jiné funkce (účel a důvod činnosti) mohou vyjádřit předložky *gvúlivá (nám), skrze/skrzevá (tebe)*. Výrazy *kolem, okolo*, popř. *kole* jsou v rámci jednotlivých významových skupin synonymy.

Předložky *vedla/vedle, podla/podle, skrz a proti* mají vedle podob celouzemních i specifické nářeční varianty utvořené pseudosuffixem *-vá*. M. Kolaja (1934, s. 80) a F. Svěrák (1966, s. 85–88) zaznamenávají ještě další nepůvodní předložky s pseudosuffixem *-vá*, a to *kolevá, kromňevá, mimová a stranařivá*. Předložku *kolevá* dokládá též S. Králík (1984, s. 133), předložku *kromňevá* i J. Skulina (1964). Vedle *kromňevá* zachytil J. Chloupek (1952, s. 171–172) i výraz *naprotivá*. Varianta *protivá* je tak přitom vytvořena pouze z hlediska synchronního. Staročeské *protiv* vzniklo sufixací psl. *protъ*, česká podoba *proti* byla vytvořena asi později zkrácením tvaru *protiv(a)*; viz Holub–Kopečný 1952, s. 296.

Podoby s *-vá* i podoby bez nich mívají nejen stejný význam, ale zachovávají i stejnou pádovou vazbu. Jsou to tedy slovtvorná synonyma. Doklady na *-vá* jsme zachytili v nejsevernějších částech východní Moravy a rovněž v její jižní polovině. (Pseudosuffix *-vá* jsme při nářečním výzkumu zaznamenali i u adverbii *indová a tedová*.)

LITERATURA

- BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská I, Brno 1886.
 BĚLIČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972.
 HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.
 CHLOUPEK, J.: Nářečí na Uherskobrodsku. Rkp. dipl. práce. Brno 1952.
 KOLAJA, M.: Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku. Kyjov 1934.
 KRÁLÍK, S.: Nářečí na Kelečsku. Praha 1984.
 KROUPOVÁ, L.: Sekundární předložky v současné spisovné češtině. In: Linguistica XIII, Praha 1985.
 Mluvnice spisovné češtiny I. Praha 1986.
 SKULINA, J.: Severní pomezí moravskoslovenských nářečí. Praha 1964.
 Slovník spisovného jazyka českého IV (v–ž). Praha 1971.
 SVĚRÁK, F.: Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví. Brno 1966.
 VAŠEK, A.: Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Praha 1967.

ZUZANA HLUBINKOVÁ

BILDUNG DER PRÄPOSITIONEN IN DEN OSTMÄHRISCHEN DIALEKTEN

Die Verfasserin versucht, aufgrund des Forschungsmaterials von Ostmähren, die spezifischen Type der dialektalen Präpositionen darzustellen. Es handelt sich erstens um zusammengesetzte Präpositionen wie *ponad, popod, zpod, zpopod, zpoza*. Im vorliegenden Artikel werden ihre Funktionen sowie ihre syntaktischen Eigenschaften behandelt. Zweitens werden sekundäre deadverbiale Präpositionen wie *kolem, kole, okolo, proti, vedla/vedle, podla/podle* und *skrz* ähnlich untersucht. Letztens widmet die Verfasserin ihre Aufmerksamkeit den Adverbien/Präpositionen mit dem „leeren“ Suffix *-vá*, wie *vedlivá/vedlevá, podlivá/podlevá, skrzevá, protiá, gvúlivá, kroměvá, mimová* und *straňivá*.